

УДК 141. 333

**РОЗВИТОК БЕЗПЕРЕРВНОЇ ОСВІТИ
В УКРАЇНІ ЯК ОДНІЄЇ ІЗ СКЛАДОВИХ
ЄВРОПЕЙСЬКОЇ СОЦІАЛЬНОЇ МОДЕЛІ**

**DEVELOPMENT OF CONTINUING EDUCATION
IN UKRAINE AS ONE OF THE COMPONENTS OF
THE EUROPEAN SOCIAL MODEL**

Семенюк Н. В.,

доктор філософських наук, доцент, професор
кафедри соціальної філософії, філософії освіти
та освітньої політики, Національний
педагогічний університет
мені М. П. Драгоманова (Київ, Україна),
e-mail: rosenal717@gmail.com

Semeniuk N. V.,

Doctor of Philosophy, Associate Professor,
Professor of the Department of Social Philosophy,
Philosophy of Education and Educational Policy,
National Pedagogical University
M. P. Dragomanov (Kyiv, Ukraine),
e-mail: rosenal717@gmail.com

Розглядається розвиток безперервної освіти в Україні, мета якої полягає у забезпеченні людей будь-якого віку рівним і відкритим доступом до якісного навчання, щоб озброїти їх комплексом знань та вмінь, необхідних для активної творчості й діяльності в сучасному динамічному житті. З огляду на це безперервна освіта своєю чергою орієнтується на постійне вдосконалення і цілісний розвиток людини як особистості протягом усього її життя. Розвиток безперервної освіти дозволяє створювати умови для формування гнучких освітніх траєкторій і вирівнювання доступу до якісної освіти на всіх рівнях освітньої системи, забезпечує набір освітніх послуг, що відповідають динамічному розвитку потреб особистості, суспільства та економіки на шляху до європейського простору.

Ключові слова: освіта, форми освіти, безперервна освіта, навчання протягом життя, система безперервного навчання, освітній європейський простір.

The development of continuing education in Ukraine is analysed, its goal is to provide people of all ages with equal and open access to quality education in order to equip them with dynamic life. In this context, continuing education focuses on the permanent improvement a set of knowledge and skills necessary for active creativity and activity in today's and holistic development of a man as a person throughout his life. The development of continuing education enables to create conditions for the formation of flexible educational trajectories and equalization of access to quality education at all levels of the educational system, provides a set of educational services that meet the dynamic development of the needs of an individual, society and economy on the way to the European Education Area.

Keywords: education, forms of education, continuing education, lifelong learning, system of continuing learning, European Education Area.

Зміни в системі освіти вимагають навиків безперервного навчання, пізнавальної діяльності, колективних форм навчання і передачі знань.

Безперервне навчання — навчання, яке має місце в перебігу всього життя індивідуума, і яке обумовлене інтенсивним оновленням знань і умінь, необхідних для успішної і ефективної професійної діяльності і, відповідно, швидкою зміною соціальних і економічних умов, що висувають нові вимоги до рівня професійної підготовки фахівців [1, с. 166].

Відзначимо, що країни Європейського Союзу прийняли серйозні документи, що стосуються

питань безперервної освіти. Найважливішими з них є: резолюція Європейського Союзу з питання про безперервну професійну освіту від 5 липня 1989 року; Європейська стратегія зайнятості, прийнята в листопаді 1997 року у Люксембурзі; висновки саміту Європейського Союзу з питання «про освіту протягом всього життя», що відбувся в Лісабоні в березні 2000 року.

Останнім часом навчання впродовж життя стало ключовим елементом у визначенні Європейським Союзом стратегій щодо завдання формування найбільш конкурентоспроможного і динамічного в світі суспільства, що базується на знаннях. Ці стратегії отримали назву Лісабонських, оскільки вони розглядалися і дістали схвалення на Лісабонському засіданні Ради Міністрів ЄС в березні 2000 року [2, с. 181].

Європейська Комісія об'єднала різні освітні й навчальні ініціативи в єдину Програму навчання протягом життя (Lifelong Learning Programme). Ця програма прийшла на зміну програмам професійного та дистанційного навчання, які існували до 2006 року.

Рада Європи затвердила навчання протягом життя як один з основних компонентів європейської соціальної моделі. Таке навчання не обмежується лише сферою освіти; воно також є критичним фактором у сферах зайнятості й соціального забезпечення, економічного зростання і конкурентоспроможності.

Керівні принципи політики розвитку навчання протягом життя були визначені Європейською стратегією зайнятості (European employment strategy), що була погоджена 22 липня 2003 р. Ці керівні принципи закликають країни ЄС звернути увагу на дефіцит робочої сили з відповідними навичками і заохочують їх здійснювати всебічні стратегії навчання протягом життя, щоб озброїти громадян навичками, необхідними в сучасній економіці. Керівні принципи визначають необхідність збільшення інвестицій у людські ресурси, особливо через навчання дорослих підприємствами [3].

Сама ідея безперервної освіти була висловлена і зафіксована в документах ЮНЕСКО у 60-70 рр. XX століття, однак її витoki можна знайти у древніх філософів — Конфуція, Сократа, Арістотеля, Платона. Вагомий внесок у розвиток теоретичних засад безперервної освіти зробили П. Ленгранд, Ж. Жерар, А. Турен, Ф. Янушкевич, Р. Даве, Ж. Делор, Б. Саймон, А. Гартунга, Ф. Джессап, М. Кареллі, Дж. Кидд, Ф. Кумбс та інші [4].

Значних масштабів ідеї безперервної освіти набули в дослідженнях з андрагогіки в зарубіжних країнах — США (М. Ноулз, Р.М. Сміт), Великій Британії (П. Джарвіс), Німеччині (Ф. Пеггелер), Польщі (І. Дзежговська, Л. Тургос, І. Вільш), Бельгії, Швейцарії, Угорщині, Росії.

Зокрема у Польщі з 1946 р. в Ягелонському університеті (м. Краків) діє кафедра просвіти і культури дорослих, що заснована педагогом М. Семенським та психологом В. Хенріком, та дослідницький підрозділ суспільної педагогіки

і андрагогіки Педагогічного інституту цього університету [5, с. 22].

Конкретизація ідеї освіти дорослих з урахуванням індивідуальних особливостей належить Дж. Д'юї та Е. Ліндемману, які висловлювали думку щодо необхідності навчання дорослих з опорою на їхній досвід і спрямованість на досягнення практичних цілей.

За даними ЮНЕСКО існує близько 20 термінів, які відносяться до поняття безперервної освіти, загалом, їх в літературі налічується до 30 [6, с. 13]. Серед них такі, як: довічна освіта, освіта, що продовжується, перманентна освіта, освіта, що поновлюється, освіта дорослих, подальше навчання, післядипломне навчання, компенсаторне навчання та ін. У міжнародному тлумачному словнику представлено близько 10 визначень безперервної освіти. У більшості країн вважають за краще користуватися різними термінами: у США вживають, в основному, термін «довічна освіта», в Англії – «освіта, що продовжується», в Швеції – «освіта, що поновлюється» тощо.

Згідно з матеріалами ЮНЕСКО, пріоритетне завдання навчання дорослих – забезпечити людину комплексом знань та вмінь, необхідних для активної творчості та діяльності в сучасному динамічному житті. У наш час склалась сукупність поглядів на роль науки про дорослих у досягненні узгодженого прогресу особистості.

Суб'єкт навчання, щоб не відстати від інших, не дискваліфікуватись, повинен займатися самоосвітою і з певною періодичністю проходити курси перепідготовки і навіть оволодівати новою професією. В деяких розвинених країнах, наприклад в США, навіть пенсіонери включаються в цей процес, заохочуються, в тім числі і матеріально. Це веде до продовження життя, до збільшення активного віку людини. У суспільстві, яке базується на міцному фундаменті знань, вища освіта посідає пріоритетну роль у розвитку окремих країн і світового співтовариства в цілому, ясна річ, що в такому суспільстві на передові позиції виходять люди, які володіють найновішими знаннями, здатні застосувати їх на практиці і творити нові, складають його інтелектуальну еліту. Постіндустріальному суспільству відповідає економіка знань, де не речі, не рухоме чи нерухоме майно і не природні родовища, в тім числі енергетичні ресурси складають головне багатство суспільства, яке уступає місце новому пріоритету – інформації і інтелекту. В цьому суспільстві пріоритетними є духовні цінності, які створюють люди, що функціонують у сфері науки і освіти, тобто наукова, гуманітарна, освітня еліта [7].

Розглядаючи важливість освіти дорослих у соціально-економічних перетвореннях, слід зазначити, що вона є одним із вагомих чинників економічного і соціально-культурного прогресу [8].

Уся історія становлення і розвитку навчання людини як самостійної області його діяльності вказує на те, що навчання повинне бути безперервним і адаптивним [9].

Потреба в безперервному поповненні й відновленні професійних знань, їхньої актуалізації на продуктивному етапі людського життя обумовлена темпами науково-технічного прогресу, переходом до інформаційного етапу розвитку суспільства, широким застосуванням інноваційних технологій. За деякими оцінками, середньорічний темп приросту нових знань становить 4 – 6%. Це означає, що близько 50% професійних знань фахівець повинен одержати після закінчення навчального закладу. Обсяг часу, необхідний для відновлення професійних знань для фахівців з вищою освітою становить 28% від загального обсягу часу, яким володіє працівник протягом усього працездатного періоду. Безперервна освіта стає важливим фактором конкурентоспроможності фахівця на ринку праці [10].

Метою нашої роботи є необхідність розробки теоретично обґрунтованих і практично значущих концептуальних підходів до організації системи неперервної освіти в Україні щоб забезпечити людей будь-якого віку рівним і відкритим доступом до якісного навчання тобто навчанням яке триває протягом життя.

Виклад основного матеріалу дослідження. Безперервна освіта орієнтується на постійне вдосконалення і цілісний розвиток людини як особистості протягом усього її життя, підвищення можливостей її трудової і соціальної адаптації у світі, що так швидко змінюється. Роботодавці дедалі більше керуються принципом: «Люди – найвища технологія і найцінніший капітал». Тому для системи безперервної освіти необхідно передбачити можливість в одній системі подати курси з різних областей знань, що забезпечить можливість різностороннього навчання.

Процес безперервної освіти – це послідовна заміна «щаблів», кожен з яких повинен розвивати знання, здобуті людиною на попередніх етапах навчання, а з другого боку – закладати засади для освіти на дальших ступенях.

Основними вимогами до навчального процесу, який мають забезпечити системи безперервного навчання, є індивідуалізація, релевантність і орієнтація на практичний, прикладний результат.

Модель освітнього процесу за вимогами безперервного навчання міститиме такі етапи: 1) визначення освітніх потреб і цілей учня; 2) визначення вже наявних у учня знань та навичок, що відповідають цілям навчання; 3) побудова і адаптивна підтримка релевантного навчального процесу на основі відомостей отриманих на 1-му і 2-му етапах [11].

Стан розвитку освіти протягом життя постійно перебуває в центрі уваги різноманітних європейських інститутів. Відсоток людей віком від 25 до 64 років, задіяних у різноманітних формах навчання протягом життя складає 9,7% у межах ЄС. Велику увагу навчанню своїх працівників у країнах ЄС приділяють підприємства. Відсоток усіх підприємств, які забезпечили навчання своїм працівникам, складає від 21% у Греції до 90% у Великобританії і складає 60% у середньому по ЄС.

Позитивна динаміка спостерігається в більшості країн, що останніми роками приєдналися до Євросоюзу. Початкове професійне навчання в межах підприємств найбільш розвинене у Німеччині, Великобританії, Австрії, Данії, Нідерландах, Італії та Франції – близько 50% робітників [12].

Дуже показовою є також кореляція між рівнем попередньої освіти та ступенем залученням до навчання дорослого населення віком від 25 до 64 років, що свідчить про більші можливості й більшу схильність до продовження навчання людей з вищим рівнем попередньої освіти – чим вищою є перша освіта, тим скоріше індивід готовий до продовження освіти протягом життя [13].

Проблематику неперервної освіти можна умовно розділити на дві основні сфери. Перша пов'язана з побудовою системи безперервної освіти як частини соціальної практики (соціально-освітній аспект безперервної освіти), друга – із процесом засвоєння людиною нового життєвого, соціального, професійного досвіду. Саме тому в другій половині 90-х років ХХ століття у сфері освіти дорослих було проголошено сполучення принципу безперервності освіти із принципом навчання протягом життя і формуванням суспільства знань. Тим самим зроблена спроба закріпити в суспільній свідомості розуміння взаємної відповідальності суспільства, держави й особистості за розвиток освітніх процесів.

Серед функцій безперервної освіти виділяють: розвиваючу (задоволення духовних запитів особистості, потреб творчого зростання); компенсуючу (заповнення пробілів у базовій освіті); адаптивну (оперативна підготовка й перепідготовка в умовах мінливої виробничої й соціальної ситуації); інтегруючу в незнайомий культурний контекст; функцію ресоціалізації (повторної соціалізації).

У змісті безперервної освіти прийнято виділяти три основні значимі компоненти, пов'язані з навчанням дорослого населення: навчання грамотності в широкому сенсі, включаючи комп'ютерну, функціональну, соціальну та ін.; професійне навчання, що включає професійну підготовку, перепідготовку, підвищення кваліфікації (job qualification); загальнокультурну додаткову освіту, не пов'язану із трудовою діяльністю (life qualification) [14].

Експертами ЮНЕСКО були сформульовані основні принципи неперервної освіти. Принцип всезагального характеру неперервної освіти означає наступність між різними ступенями освіти, між різними напрямками формування особистості; інтеграцію всіх освітніх впливів (навчальні заклади, соціальне оточення, виробництво, засоби інформації, заклади культури); взаємозв'язок загальної і професійної освіти, який доповнюється підготовкою на виробництві, відкритістю та гнучкістю освіти. Принцип доступності до будь-яких видів і типів освіти на основі індивідуальних здібностей та нахилів, а не тільки отриманих свідоцтв та дипломів. Принцип вільного вибору продовження навчання – можливість користування

освітніми послугами після перерви в навчанні в будь-якому віці, вільний вибір засобів, методів та форм навчання (денна, вечірня, заочна, самоосвіта). У Меморандумі неперервної освіти Європейського Союзу як висновку Європейського саміту (березень 2000 р.) відзначено, що Європа вже вступила в «епоху знань», що потребує зміни традиційних моделей освіти, переходу до неперервної освіти – навчання впродовж життя (lifelong learning) [15].

Ключові принципи безперервної освіти окреслені також у Меморандумі безперервної освіти [16]. Ці принципи мають стати основоположними для визначення механізмів реалізації безперервної освіти: нові базові знання та навички для всіх (такі, наприклад, як комп'ютерна грамотність, іноземні мови, технологічна культура, підприємницькі та соціальні навички); збільшення інвестицій у людський капітал; інноваційні методи викладання та підготовки фахівців; впровадження нових підходів до системи оцінки освіти; розвиток наставництва та консультування; наближення освіти (наблизити освітні можливості до власного помешкання через функціонування мережі навчальних та консультативних пунктів, використання інформаційних технологій).

За відомим дослідником Р. Деве, у рамках програми розвитку теоретичних основ безперервної освіти Інституту освіти ЮНЕСКО до базових принципів безперервної освіти також відносяться [17]:

- охоплення освітою всього життя людини;
- включення в систему освіти крім навчальних закладів і центрів попередньої підготовки формальних, неформальних і позаінституціональних форм освіти;
- горизонтальна та вертикальна інтеграція між окремими етапами освіти;
- універсальність та демократичність освіти;
- ув'язування загальної та професійної освіти;
- індивідуалізація навчання;
- гнучкість і різноманітність змісту, засобів і методик, часу і місця навчання та інше.

На сьогодні існують наступні три основні форми освіти:

- *формальна* освіта – початкова, загальна середня освіта, середня професійна освіта, вища освіта, освіта після закінчення ВНЗ (аспірантура й докторантура), підвищення кваліфікації й перепідготовка фахівців і керівників з вищою і середньою професійною освітою в інститутах, на факультетах і курсах підвищення кваліфікації й професійної перепідготовки;

- *неформальна* освіта – професійно спрямовані й загальнокультурні курси навчання в центрах освіти дорослих, у лекторіях товариства «Знання», по телебаченню, на різних курсах інтенсивного навчання;

- *інформальна* освіта є загальним терміном для освіти за межами стандартного освітнього середовища – індивідуальна пізнавальна діяльність, що супроводжує повсякденне життя, реалізується за рахунок власної активності індивідів в оточуючому культурно-освітньому

середовищі; спілкування, читання, відвідування установ культури, подорожі, засоби масової інформації тощо. При цьому людина перетворює освітні потенціали суспільства в дієві фактори свого розвитку.

За цілями, які ставляться й реалізуються в системі неперервної освіти її умовно можна поділити на три складові:

Перша складова системи неперервної освіти – додаткова професійна освіта – сприяє формуванню професійної основи кадрового потенціалу сучасної високотехнологічної економіки. Споживачами послуг даної частини системи неперервної освіти є соціально адаптована частина населення, яке отримує освіту послідовно на всіх її рівнях.

Друга частина системи освіти протягом життя забезпечує різноманітним групам населення можливість адаптуватися до мінливих умов життя. Ця підсистема передбачає освіту, спрямовану на адаптацію й реабілітацію соціальних і професійних груп, не здатних самостійно пристосуватися до швидкозмінного соціального середовища. Крім того, до цієї підсистеми залучаються громадяни, що не мають в силу різних причин доступу до формальної системи професійної освіти, що створює для них загрозу десоціалізації.

Третя складова системи освіти дорослих забезпечує задоволення різноманітних індивідуальних освітніх потреб громадян, наприклад, мовну підготовку, отримання психологічних, культурологічних та інших знань, комунікативних навичок, спеціальних умінь тощо.

До формалізованих структур додаткової професійної освіти примикають різні неформальні структури (тренінгові групи, підготовка й перепідготовка на підприємствах і т.п.) які іноді діють на базі формалізованих структур, а нерідко утворюються неформально, як правило, на короткий термін. Також до цієї системи примикає відкрита освіта у різних її формах і дистанційне навчання.

Висновки. Ефективним засобом розвитку системи безперервної освіти є створення корпоративних університетів, що забезпечують чергування одержання фундаментальних знань із практичною діяльністю.

Процеси безперервної освіти розуміються тепер не тільки як «навчання протягом життя» (lifelong learning), але й як „навчання шириною в життя” (lifewide learning). Останнє акцентує увагу на розмаїтості видів освіти – формальній, неформальній, інформальній, – які супроводжують будь-яку сферу життєдіяльності сучасної людини.

Освіта протягом життя покликана підвищувати рівень загальних знань і розширювати можливості участі громадян у культурній, соціальній і політичній діяльності країни. Вона повинна внести вклад у подальшу демократизацію суспільства, а також сприяти посиленню позиції людини в професійній діяльності.

Розвиток безперервної освіти дозволяє створювати умови для формування гнучких освітніх траєкторій і вирівнювання доступу до

якісної освіти на всіх рівнях освітньої системи, забезпечує набір освітніх послуг, що відповідають динамічному розвитку потреб особистості, суспільства, економіки [18].

Отже, необхідний новий погляд на роль і значення безперервної освіти, яка відповідає сучасним освітнім потребам європейського простору.

Список використаних джерел

1. Lifelong Learning in the Global Knowledge Economy: Challenges for Developing Countries. - A World Bank Report. Washington, D. C. – 2003. – 110 p.

2. Освіта протягом життя: світовий досвід і українська практика. Аналітична записка [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.niss.gov.ua/articles/252/>

3. Манилюк Ю. Інтегративні стратегії пошуку моделі безперервної освіти педагогів дошкільного навчального закладу [Електронний ресурс] / Юлія Манилюк. – Режим доступу до ресурсу: http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Vird/2011_13/PDF/24.pdf

4. Енциклопедія освіти / Академія педагогічних наук України, головний редактор В.Г. Кремень. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – 1040 с. – С.22.

5. Беляева А. П. Інтегративно-модульна педагогічна система професійного образования / Беляева А. П. – СПб-Радом, ИПТО РАО. – 1997. – 226 с. – С.13.

6. Кузь В.Г. Майбутнє суспільства можна запрограмувати на майданчику дитячого садочка [Електронний ресурс] / Кузь В.Г. – Режим доступу до ресурсу: http://www.nbu.gov.ua/portal/natural/Nvuu/Ped /2011_20/kuzj.pdf

7. Сігаєва Л. Психолого-педагогічні проблеми освіти дорослих у контексті неперервного навчання / Сігаєва Л. // Неперервна професійна освіта: теорія і практика. – 2007. – Вип. 1-2. – С.175-184.

8. Дресвянников В.А. Андрагогика: принципы практического обучения для взрослых [Електронний ресурс] / Дресвянников В.А. // Элитариум: Центр дистанционного образования, 2007. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.elitarium.ru/2007/02/09/ andragogika.html>

9. Богданова И.Ф. Непрерывное образование в эпоху перехода к информационному обществу [Електронний ресурс] / Богданова И.Ф. – Режим доступу до ресурсу: <http://sbmt.bsu.by/projects/Thesis06.pdf>

10. Богданова И.Ф. Непрерывное образование в эпоху перехода к информационному обществу [Електронний ресурс] / Богданова И.Ф. – Режим доступу до ресурсу: <http://sbmt.bsu.by/projects/Thesis06.pdf>

11. Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2012 році : Щорічне Послання Президента України до Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – К.: НІСД, 2012. – 256 с. – Режим доступу до ресурсу: www.president.gov.ua/docs/posl.pdf

12. Формування єдиного відкритого освітньо-наукового простору України: оптимальне використання засобів забезпечення випереджального розвитку [Електронний ресурс] / за ред. Здіорук С.І., Іщенко А.Ю., Карпенко М.М. – К.: Інститут стратегічних досліджень, 2011. – С. 18. – Режим доступу до ресурсу: http://www.niss.gov.ua/content/articles/files/Science_educational-e2f67.pdf

13. Освіта протягом життя: світовий досвід і українська практика. Аналітична записка [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <http://old.niss.gov.ua/Monitor/March2010/07.htm>

14. Любчук О. Нормативно-правове забезпечення державного управління неперервною освітою в Україні / Ольга Любчук. Режим доступу до ресурсу: http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/Dums/2009-02/Lyubchuk.pdf

15. Меморандум безперервної освіти [Електронний ресурс] — Режим доступу: www.bolognaberlin2003.de/pdf/MemorandumEng.pdf

17. Офіційний сайт Організації Об'єднаних Націй з питань освіти, науки та культури [Електронний ресурс]. — Режим доступу до ресурсу: www.unscj.org

18. Формування єдиного відкритого освітньо-наукового простору України: оптимальне використання засобів забезпечення випереджального розвитку [Електронний ресурс]. — Режим доступу до ресурсу: http://www.niss.gov.ua/content/articles/files/Science_educational-e2f67.pdf

17. Official Website of the United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization [Electronic resource]. - Resource access mode: www.unscj.org

18. Formation of a single open educational and scientific space of Ukraine: optimal use of the means of providing for the advance development [Electronic resource]. - Resource access mode: http://www.niss.gov.ua/content/articles/files/Science_educational-e2f67.pdf

References

1. Lifelong Learning in the Global Knowledge Economy: Challenges for Developing Countries. - A World Bank Report. Washington, D. C. - 2003. - 110 p.

2. Education for life: world experience and Ukrainian practice. Analytical note [Electronic resource]. - Resource access mode: <http://www.niss.gov.ua/articles/252/>

3. Manilyuk Y. Integrative strategies for searching the model of continuing education of teachers of pre-school educational institution [Electronic resource] / Yulia Manilyuk. - Resource access mode: http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Vird/2011_13/PDF/24.pdf

4. Encyclopedia of Education / Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine, editor-in-chief V.G. Flint. - K.: Yurinkom Inter, 2008. - 1040 p. - P. 22.

5. Belyaev AP Integrative-module pedagogical system of vocational education / Belyaeva AP - SPb-Radom, IPTO RAO. - 1997. - 226 p. - P. 13.

6. Kuz V.G. The future of the society can be programmed at the kindergarten [Electronic resource] / Kuz. - Resource access mode: http://www.nbu.gov.ua/portal/natural/Nvuu/Ped/2011_20/kuzj.pdf

7. Shigaeva L. Psychological and pedagogical problems of adult education in the context of continuous learning / L. Shigaeva // Continuing professional education: theory and practice. - 2007. - Vip. 1-2. - P. 175-184.

8. VADresvyannikov Andragogika: principles of practical training for adults [Electronic resource] / Dresvyannikov VA // Elitarium: Center for Distance Education, 2007. - Mode of access to the resource: <http://www.elitarium.ru/2007/02/09/andragogika.html>

9. Bogdanova IF Continuing Education in the Age of Transition to the Information Society [Electronic resource] / Bogdanova IF - Resource access mode: <http://sbmt.bsu.by/projects/Thesis06.pdf>

10. Bogdanova IF Continuing Education in the Age of Transition to the Information Society [Electronic resource] / Bogdanova IF - Resource access mode: <http://sbmt.bsu.by/projects/Thesis06.pdf>

11. On the Internal and External Situation of Ukraine in 2012: Annual Message of the President of Ukraine to the Verkhovna Rada of Ukraine [Electronic resource]. - K.: NISD, 2012. - 256 p. - Resource access mode: www.president.gov.ua/docs/posl.pdf

12. Formation of a single open educational and scientific space of Ukraine: optimal use of the means of providing for the advance development [Electronic resource] / ed. Zioruk SI, Ishchenko AY, Karpenko MM - K.: Institute for Strategic Studies, 2011. - P. 18. - Mode of access to the resource: http://www.niss.gov.ua/content/articles/files/Science_educational-e2f67.pdf

13. Education for life: world experience and Ukrainian practice. Analytical note [Electronic resource]. - Resource access mode: <http://old.niss.gov.ua/Monitor/March2010/07.htm>

14. Lyubchuk O. Regulatory and Legal Support of Public Administration of Continuing Education in Ukraine / Olga Lyubchuk. Resource access mode: http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/Dums/2009-02/Lyubchuk.pdf

15. Memorandum of Continuing Education [Electronic resource] - Access mode: www.bolognaberlin2003.de/pdf/MemorandumEng.pdf